

Isamet BAKIU

LOBIMET E DIASPORAVE TË SHTETEVE BALLKANIKE NË KONFERENCËN E PARISIT - KOSOVA NË DOKUMENTET ITALIANE (1919-1920), SHQIPTARËT DHE FQINJËT

Abstrakt:

Ky studim krahason përpjekjet e diasporës shqiptare me ato të vendeve fqinje të Ballkanit në procesin e shtetndërtimit, me fokus në Konferencën e Paqes në Paris (1919-1920). Ai analizon rolin dhe prestigjin e përfaqësuesve shqiptarë përballë me liderët botërorë (Wilson, Lloyd George, Clemenceau, Orlando) dhe krahason aktivitetet diplomatike të diasporës shqiptare me ato të popujve fqinjë, duke shqyrtuar mediat dhe burimet arkivistike. Ky studim shqyrton rolin kompleks të diasporës shqiptare pas Luftës së Parë Botërore, duke analizuar ndikimin e saj politik, ekonomik dhe social në procesin e shtetndërtimit. Ai krahason përpjekjet e diasporës shqiptare në Shqipërinë londineze me ato të shqiptarëve jashtë saj, duke përdorur dokumente arkivistike nga Ministria Italiane e Punëve të Jashtme, letrat origjinale të Presidentit Amerikan Woodrow Wilson dhe burime nga autorë jugosllavë. Studimi reflekton mbi transformimet politike dhe shoqërore të Ballkanit pas marrëveshjeve të Versajës dhe mbi rolin e diasporës në ruajtjen e identitetit kombëtar dhe zhvillimin e vendeve pas luftës.

Fjalë kyçe: Shqipëria, Kosova, Çamëria, diaspora, Konferenca e Paqes, Paris, delegacionet, shqiptarët, grekët, serbët, vetëvendosja.

Krahasim i delegacioneve ballkanike në Konferencën e Paqes në Paris (1919)

Fituesit evropianë të Luftës së Parë Botërore, përveç Anglisë, Francës dhe Italisë, llogariteshin edhe Greqia dhe Serbia për Ballkanin.¹ Në Konferencën e Paqes në Paris (1919), delegacionet e Shtetit të Serbëve, të Kroatëve dhe të Sllovenëve (SKS), të Greqisë dhe të Shqipërisë kishin qëllime dhe pozita të ndryshme. Shqiptarët kërkonin njohjen e shtetit dhe rikthimin e territoreve të pushtuara, ndërsa grekët dhe serbët synonin zgjerimin territorial, shpesh duke përdorur propagandë. Aktivitetet e diasporës shqiptare ishin të përqendruara

¹ Muin Çami, *Shqipëria në rrjedhat e historisë (1912 -1924)*, Onufri, Tiranë 2007, f. 89.

në mbrojtjen e ekzistencës kombëtare, ndërsa Italia kërkonte kontrollin strategjik mbi Shqipërinë dhe Adriatikun, Serbët veriun kurse grekët jugun. Delegacioni i Mbretërisë Serbe Kroate dhe Sllovene ishte midis më të përfaqësuarave në Konferencën e Paqes. Delegacion kishte numrin më të madh të anëtarëve. Në maj të vitit 1919, ajo ishte në vendin e katërt për nga numri, me 110 anëtarë.² Edhe pse fillimisht ishin planifikuar 95 persona për të shkuar në Paris, lista e parë kishte shumë më pak anëtarë - 72. Megjithatë, ky numër u rrit dhe në gjysmën e parë të shkurtit 1919 arriti në 98 dhe në fillim të majit në 110, pa llogaritur bashkëpunëtorët që ishin në Paris në atë kohë, si dhe përkthyesit, daktilografët dhe shërbëtorët.³

Delegacioni përbëhej nga disa grupe: delegatë politikë, ekspertë, sekretarë, përkthyes, shkruer, daktilografë dhe shërbëtorë. Delegatët politikë praktikisht e udhëhoqën delegacionin dhe përbëheshin nga politikanë dhe diplomatë. Midis ekspertëve, shumica ishin shkencëtarë (profesor universiteti, ekspertë financiarë, inxhinierë), por edhe politikanë dhe gazetarë.

Delegacioni politik i Mbretërisë SKS përbëhej nga kryetari Nikola Pashiq, dhe anëtarët dr. Ante Trumbić⁴, dr. Milenko Vesnić⁵, dr. Ivan Zolger,⁶ etj. Mitrović jep një përshkrim të detajuar të këtij delegacioni si në aspekt numerik, në aspekt të detyrimeve, dhe të përkatësive etnike si sllovenë, serbë dhe kroatë. Ai gjithashtu jep një argument përjashtimin e malazezëve dhe maqedonaseve. “Edhe kur Andrija Radović kishte hyrë në delegacion ai kishte qenë një serb i cili përfaqësonte interesat e Malit të Zi.” Atëherë udhëheqësit politik të Serbisë kishin penguar paraqitjen e çështjes maqedonase para konferencës së paqes, bile as edhe si një përfaqësues i delegacionit, i cili do përfaqësonte dëshirën e maqedonasve për tu bashkuar me popujt e tjerë jugosllav. Në gjithë delegacionin serbët pa dyshim kishin patur fuqinë më të madhe.⁷

² Andrej Mitrović, *Jugoslavija na konferenciji mira: 1919-1920*, Beograd 1969, f. 6. Përpara saj ishin vetëm delegacionet e Britanisë së Madhe (154 anëtarë), Francës (137 anëtarë) dhe Italisë (124 anëtarë) dhe pas delegacionit amerikan (108 anëtarë).

³ Andrej Mitrović, *Jugoslavija na konferenciji...*, f. 6.

⁴ Studioi drejtësi në Zagreb, Vjenë dhe Graz, ku mori doktoraturën në vitin 1890.

⁵ Milenko Vesnić mori një bursë shtetërore për të vazhduar studimet në Mynih dhe Leipzig. Ai studioi të drejtën ndërkombëtare në Paris, Londër, Rusi, Holandë dhe Suedi. Ai mori doktoraturën në drejtësi në Mynih në vitin 1888, me ndihmën (me para) të bamirësit të madh Velimir M. Teodorović.[2] Ai është serbi i parë që fiton doktoraturë në Universitetin e Mynihut, me dy doktorata.[3]

⁶ Library of Congress, <https://www.loc.gov/item/2014709419/>

⁷ Po aty, f. 19.

Përveç territoreve që pretendonte në Dalmaci, të cilat i synonte edhe Italia, delegacioni i SKS kërkonte zgjerimin territorial dhe përfshirjen e territoreve shqiptare në shtetin e ri jugosllav. Ata argumentonin se disa rajone shqiptare duhej të bëheshin pjesë e SKS-së për arsye historike dhe strategjike. Me humbjen e luftës në frontin e Selanikut, Serbisë iu dha mundësia të depërtojë në veri dhe të hidhet mbi trojet shqiptare.⁸ Delegacioni i Mbretërisë SKS, sipas Mitroviçit, kishte dy koncepte në aspekt të zgjerimit. Ishte ai ushtarak - strategjik që e udhëhiqte gjenerali Petar Peshiq dhe ai natyror - gjeografik i udhëhequr nga profesori Jovan Cvijiç.⁹ Arsyetimi i zgjerimit në Shqipëri zakonisht ishte strategjik. Përderisa kryeministri kishte interes të zgjerimit në jug drejt Shqipërisë, koncepti i Cvijiçit ishte drejt Hungarisë. Kufijtë e Shqipërisë së vitit 1913 të Konferencës së Ambasadorëve në Londër, për këtë delegacion ishin artificiale të imponuara nga Austro-Hungaria¹⁰. Profesori Cvijiç preferonte më shumë shtrirjen kah Banati dhe Baçka dhe gjithashtu ai çmonte shumë plebishitin ku populli mund të votojë se me cilin nga dy shtetet mund të shkonte.¹¹

Një moment i rëndësishëm ishte vendimi për Fiumen/Rijekën apo për Shkodrën, që ishte edhe një rast delikat i raporteve serbo-kroate. Për të dalë para syve të opinionit ndërkombëtar dhe presidentit amerikan Uilson, si mbrojtës i së drejtës së popujve të vegjël për vetëvendosje, dhe për t'u dukur para parisë shqiptare si mbrojtës të pavarësisë dhe tërësisë shtetërore të shtetit shqiptar, delegacioni serb mbrojti këtë tezë kur panë se do të jetë e vështirë, thuaj e pamundur, të nxirret ndikimi dhe prania italiane në Shqipëri. Roli i Trumbiçit në bashkëpunim me Uilsonin do të mundësojë që Uilsoni t'i njehë Vlorën Italisë dhe protektoratin mbi Shqipërinë për të mbajtur Rijekën dhe interesat jugosllave në Adriatik që ishte e kundërt me interesat serbe në krye me Pashiçin.¹² Libri i Andreja Mitroviçit jep informacione voluminoze për delegacionin jugosllav në Konferencën e Paqes që është një vepër për t'u marrë si shembull në shtjellimin e fenomeneve të këtilla.

Delegacioni grek në Konferencën e Paqes në Paris në vitin 1919 udhëhiqej nga Eleftherios Venizelos, kryeministër i Greqisë. Venizelos luajti një rol

⁸ Paskal Milo, *Albanija i Jugosllavija 1918-1927*, https://archive.org/stream/AlbanijaIJugoslavia191827/Albanija-i-Jugoslavia-1918-27_djvu.txt (E parë për here të fundit me 29 prill 2025).

⁹ Andrej Mitrović, *Jugosllavija na konferenciji...*, f. 81.

¹⁰ Po aty, f. 83.

¹¹ Po aty, 87.

¹² Po aty, 174-175.

vendimtar në mbrojtjen e pretendimeve territoriale greke, veçanërisht në Traki, Azinë e Vogël dhe Ishujt Dodekanezë.¹³ Kryeministri Venizelos ishte kryenegociatori dhe strategu, duke paraqitur pretendimet e Greqisë bazuar në argumente historike, etnike dhe strategjike. Struktura e delegacionit grek përbëhej nga këshilltarë diplomatikë, përfaqësues ushtarakë, ekspertë ekonomikë, historianë dhe etnografë.¹⁴ Delegacioni grek, i udhëhequr nga Eleftherios Venizelos, kërkonte aneksimin e Shqipërisë së jugut, që e quante Epir të Veriut, duke pretenduar se popullsia e atjeshme ishte greke dhe se territori duhej të bashkohej me Greqinë. Venizelosi u ndihmua nga ministri i tij i Punëve të Jashtme, M. Politis. Vetë mbështetja për formimin e një komisioni të posaçëm për çështjet greke tregon favorizimin e delegacionit grek nga fuqitë e mëdha evropiane.¹⁵

Macmillan e portretizon personalitetin e Venizelosit, duke iu referuar mendimit të Francis Stevenson, si “dominues edhe mbi britanikët, i vëllazëruar me francezët, i bindi amerikanët dhe pothuajse i neutralizoi italianët”. Gjatë qëndrimit të tij në Paris si kryetar i delegacionit grek, duke punuar 15 orë në ditë, ai arriti të përfitonte sa më shumë nga të gjithë. Në zyrën e tij, ai kishte

¹³ Venizelosi siguroi me sukses “Trakinë Perëndimore” për Greqinë dhe fitoi mbështetjen e Aleatëve për administratën greke në “Smirnë (Izmir)”, duke çuar në pushtimin grek të rajonit në vitin 1919. Megjithatë, ambiciet e Greqisë në Azinë e Vogël çuan përfundimisht në “Luftën Greko-Turke (1919–1922)”, e cila përfundoi me disfatë për Greqinë.

¹⁴ Krahës Venizelosit, disa diplomatë dhe këshilltarë të rëndësishëm kontribuan në negociatat e Greqisë:

Aleksandros Diomedes (diplomat dhe ekonomist i shquar, ai ndihmoi në përfaqësimin e interesave financiare dhe strategjike të Greqisë); Nikolaos Politis (ekspert ligjor dhe diplomat i shquar, luajti një rol të rëndësishëm në formësimin e argumenteve të Greqisë bazuar në të drejtën ndërkombëtare); Dimitrios Kaklamanos (diplomat me përvojë që mbështeti Venizelosin në negociatat me fuqitë aleate); Ioannis Metaxas (kryesisht oficer ushtarak, ofroi njohuri strategjike në lidhje me blerjet territoriale). Këta diplomatë punuan ngushtë me historianë, etnografë dhe këshilltarë ekonomikë për të forcuar pretendimet e Greqisë, veçanërisht në Traki, Azinë e Vogël dhe Ishujt Dodekanezë. Përpyekjet e tyre çuan në sigurimin nga Greqia të Trakisë Perëndimore dhe në marrjen e kontrollit të përkohshëm mbi Smirnen (Izmirin). Emrat specifikë të të gjithë historianëve dhe etnografëve të përfshirë nuk janë dokumentuar. Një studiuës i shquar i lidhur me përpjekjet diplomatike greke ishte N. Petsalis-Diomidis, i cili më vonë shkroi gjerësisht për rolin e Greqisë në konferencë.

¹⁵ Konferenca e Paqes në Paris, më 4 shkurt 1919, caktoi një komision të posaçëm për të vlerësuar pretendimet greke me 4 anëtarë: Westermann për Shtetet e Bashkuara, Robert Burden dhe Air Crowe për Britaninë e Madhe, Jules Cambon për Francën, De Martino i ndihmuar nga Castoldi për Italinë. Kishte edhe një zyrë të drejtuar nga Kambo dhe disa zyrtarë të lartë të Fuqive të Mëdha.

një hartë të madhe të Greqisë, ku imagjinonte brenda kufijve të saj gjysmën e mirë të Shqipërisë së sotme dhe pothuajse të gjithë Turqinë e sotme, dhe e imagjinonte Stambollin/Kostandinopojën si kryeqytet. Kjo ishte e famshmja “Megali Idea” për të cilën Venizelosi këmbënguli në zgjerimin në lindje dhe një Kostandinopojë helene të marrë nga turqit në vitin 1453.¹⁶

Duke paraqitur çështjen greke para Këshillit të Lartë më 3 shkurt 1919 dhe duke përdorur argumente historike, gjuhësore, fetare dhe, me respekt të veçantë për amerikanët, për vetëvendosjen ai argumentoi se Greqia duhet të aneksonte Shqipërinë jugore, ose siç donte ta quante, Epirin e Veriut, dhe nga ana tjetër, ai i paraqiti pretendimet e tij mbi një pjesë të mirë të Azisë së Vogël, ishujt e Detit Egje, Trakën etj. Këto arsye të tij ishin plot me statistika të pakuptimta dhe të pabesueshme nga rrëfimet e vjetra osmane të dëshirave dhe shpresave.¹⁷ Për shembull, duke iu referuar Shqipërisë jugore, ai tha se “njerëzit që duken si shqiptarë dhe flasin shqip janë grekë të vërtetë; nëse janë të krishterë (ortodoksë), janë grekë në shpirtrat e tyre”. Po kështu, marrëveshjet italo-greke të pasuksesshme për Shqipërinë nuk u zbatuan, sepse nuk kishte mirëkuptim midis Venizelosit dhe Soninos, të cilët mendonin se do të ishte më mirë për vendet e tyre të kërkonin një zgjidhje nga fuqitë e mëdha.¹⁸

Nga ana tjetër, delegacioni shqiptar si delegacion i një shteti neutral kundrejt blloqeve të Luftës së Parë Botërore, por edhe një shtet në ndërtim e sipër me integritet dhe sovranitet të cenuar si nga grekët ashtu edhe nga serbët, meqë pjesë të mëdha të Shqipërisë Londineze ishin të okupuara, synonte njohjen e Shqipërisë si shtet i pavarur dhe mbrojtjen e kufijve të saj etnikë. Në Konferencën e Paqes në Paris (1919-1920), Shqipëria u përfaqësua nga disa delegacione që shpesh kishin qëndrime të ndryshme. Këto delegacione përfaqësonin interesa të ndryshme politike dhe rajonale, duke reflektuar kompleksitetin e situatës shqiptare në atë kohë.¹⁹

¹⁶ Margaret Macmillan, *Paris 1919...*, f. 407-408.

¹⁷ Po aty, f. 410-411.

¹⁸ Po aty, f. 415.

¹⁹ Disa nga delegacionet kryesore ishin: Delegacioni i Qeverisë së Përkohshme të Durrësit - kryesuar nga Turhan Pasha Përmeti, që përfaqësonte qeverinë e formuar në Durrës në dhjetor 1918 dhe kërkonte njohjen e Shqipërisë si një shtet i pavarur brenda kufijve të saj etnikë; Delegacioni i Esat Pashë Toptanit - Esat Pasha, një figurë kontroverse, përfaqësonte një grup që kërkonte mbështetje nga fuqitë e mëdha, veçanërisht Franca dhe Italia. Ai kishte marrëdhënie të ngushta me këto vende dhe shpesh akuzohej për tradhti ndaj interesave kombëtare shqiptare; Delegacioni i Komitetit të Kosovës - përfaqësonte shqiptarët e Kosovës dhe kërkonte përfshirjen e Kosovës dhe viseve të tjera shqiptare brenda kufijve të Shqipërisë; Delegacioni i Diasporës Shqiptare - shqiptarët e diasporës, veçanërisht ata në SHBA,

Të gjithë delegacionet përfshirë këtu edhe delegacionin italian si pjesë e katërshe së madhe, edhe delegacioni serb edhe ai grek, për delegacionin shqiptar paraqisnin një ballafaqim me Antantën vetë dhe Antantën e Ballkanit, e cila kishte okupuar trojet e banuara me shumicë shqiptare. Që në dhjetor 1918, përfaqësues nga pjesë të ndryshme të vendit arritën të zgjidhnin një qeveri të kryesuar nga Turhan Pasha, një zotëri i vjetër që kishte punuar si diplomat osman. Kjo nuk i pëlqeu Esad Pashës, i cili shkoi të grindej me delegatët që ishin zgjedhur për të përfaqësuar Konferencën e Parisit dhe i akuzoi ata për intriga me italianët.²⁰

Një turmë shumëngjyrëshe, e quajti Macmillan, diasporën shqiptare që ofroi sa më shumë ndihmë që mundën për çështjen e Shqipërisë. Ata u përpoqën të lobonin nëpërmjet një aristokrati hungarez, pastaj Federata Gjithëshqiptare u përpoq të punësonte një misionar amerikan, por edhe kjo nuk pati sukses. Në shumë punime shkencore dhe publicistike përmendet edhe punësimi i Aubrey Herbert, të cilit shqiptarët i ofruan fronin. Ai gjithashtu refuzoi, por themeloi Shoqatën Shqiptaro-Angleze për të punuar për pavarësinë e Shqipërisë dhe Edith Durham u zgjodh sekretare.²¹ Kur Turhan Pasha u prit për t'iu drejtuar Këshillit të Lartë më 24 shkurt, Nicholson e paraqet atë si aq të moshuar dhe të frikësuar sa që kur ai foli, të dhjetët qeshën dhe e përfolën. “Mjerimi është që ata e kanë vënë veten në mëshirën e Konferencës së Paqes dhe veçanërisht të amerikanëve. Ata besojnë se parimi i kombit, i cili u shpall kaq qartë dhe solemnisht nga Presidenti Wilson dhe aleatët e mëdhenj, nuk do të shkelet dhe se të drejtat e tyre që janë shkelur deri më tani do të respektohen”, thuhej në mandat.²²

Rumani, Turqi dhe vende të tjera, luajtën një rol të rëndësishëm në lobimin për çështjen shqiptare; Delegacioni i kolonive shqiptare në SHBA - përfaqësonte shqiptarët e Amerikës, të cilët kishin lobuar për njohjen e Shqipërisë dhe mbështetjen e saj nga Presidenti amerikan Woodrow Wilson, etj.

²⁰ Letra e Gjirokastritëve kundër Esat Pashes drejtuar prefekturës së Vlorës, MAE ARCHIVIO STORICO PACCO 12 C.P CONFERENZA DELLA PACE 1919-1921.

²¹ Bejtullah Destani dhe Jason Tomes, “Miku i madh i Shqiptarëve-Aubrey Herbert dhe krijimi i Shqipërisë së sotme” (ditarë dhe Letra 1904-1923 me parathënie të Noel Malcolm), Via Egnayia Tiranë, 2012.

²² Arkivi i Ministrisë punëve të Jashtme të Republikës së Shqipërisë, “Shqipëria përpara konferencës së paqes”, Ble i parë, Dokumenta zyrtar të paraqitura nga ana e dërgatës shqiptare qysh prej 12 shkurt e deri më 5 qershor 1919 të botuara nga Qeveria e përkohshme, Roma 1919. Kutia 1, Dosja 7.

Diaspora përballë Megali idesë greke dhe idesë për Serbi të Madhe

Duke pasur një pozitë të disfavorshme si delegacion, shqiptarët u organizuan në shoqatat e tyre anembanë botës e sidomos në ShBA, Evropë, Itali, Turqi, Egjipt etj. Në vijim, duke paraqitur momentet historike ku propagandat e organizuara të shteteve fqinje për të argumentuar aneksimet e trojeve të banuara me shumicë shqiptare do të shohim një numër memorandumesh, letrash përmes të cilave intelektualët e kohës në gjuhë të kulluar italiane, frënge, angleze u janë drejtuar figurave vendimmarrëse të fuqive të mëdha të përfaqësuara në Konferencën e Paqes në Paris.

Nga një letër e komunikuar nga presidenti amerikan Udro Uilson për Henry White me 14 qershor 1919 ai falënderohet atij për krimet që kishin bërë serbët duke u referuar një gazete. “Ju faleminderit që më tërhoqët vëmendjen ndaj asaj që po ndodh në Shqipëri. Ajo që po bëjnë këto vende të vogla më shkakton shqetësimin dhe indinjtën më të madhe, dhe do të përpiqem të shoh se çfarë mund të bëhet në lidhje me këtë. Po përpiqesha vërtet të shihja se çfarë mund të bëhej në lidhje me të.”²³ Tentativat për të përjashtuar delegacionin shqiptar nga pjesëmarrja në komisione ka qenë një nga truqet e diplomatëve fqinjë, siç përmendet edhe pjesëmarrja e Turhan Pashës, Dr. Mihal Turtullit dhe Mehmet Konicës ku ata me paraqitje dinjitoze ngritën argumentet krejt të ndryshme para komisionit kur Venizelos kishte siguruar edhe përfaqësim “vorio-epirot.”

Amerikanët kishin qëllime të mira, por kishin rezerva në lidhje me pretendimet greke në Shqipëri dhe Traki. Agjentët e Venizelosit i inkurajuan komunitetet greke të shkruanin memorandume për Konferencën e Paqes, duke deklaruar se donin t’i përkisnin Greqisë, dhe profesorët të bënin thirrje për bojkot të qeverisë shqiptare, “racës së vetme që Evropa nuk mund ta civilizojë”.²⁴

Diaspora shqiptare luajti një rol tepër të rëndësishëm në informimin e qarqeve me ndikim në Konferencën e Paqes në Paris. Shpresa e vetme shihej te ndihma e ShBA-së për shtetin shqiptar, për të cilën qarqe të caktuara patriotësh shqiptarë parashikonin gjithashtu një protektorat amerikan të

²³ The Papers of Woodrow Wilson Digital Edition. Charlottesville: University of Virginia Press, Rotunda, 2017. Originally published in The Papers of Woodrow Wilson 1966-1994, Princeton University.

²⁴ Rezoluta e “Asamblesë Gjenerale të Epirit të Veriut” që kërkon bashkangjitjen e “Epirit të Veriut” me Greqinë, MAE ARCHIVIO STORICO PACCO 12 C.P CONFERENCA DELLA PACE 1919-1921 Pos. 2. T.G.E FF.1-10.

Shqipërisë. Ata e shihnin ShBA-në si një fuqi të madhe që nuk mbante anën e asnjë vendi, veçanërisht të vendeve fqinje me të cilat aleatët e tjerë kishin interesa dhe marrëdhënie të ngushta.²⁵

Një person shumë i rëndësishëm që ndihmoi patriotët shqiptarë, veçanërisht familjen Qiriazi, miq të ngushtë të Edith Durham, ishte biznesmeni nga Çikago, Charles Crane (1858-1939).²⁶ “Yll i mëngjezit” ishte një nga revistat e financuara nga Crane dhe gruaja e tij dhe për të cilën motrat Qiriazi kishin shkruar disa faqe duke e falënderuar për ndihmën e tij. Sidomos duke pasur parasysh traktatin midis Titonit dhe Venizelosit në fund të qershorit 1919, kauza shqiptare kishte edhe më shumë nevojë për ndihmë. Një letër që Kristo Dako (1878-1941), kryeredaktor i revistës “Dielli” që ishte organi i degës “Vatra” në ShBA, do t’i shkruante nga Bostoni mikut të tij Crane më 5 maj 1919 si kërkesë e shqiptarëve në ShBA dhe përfaqësuesve në delegacionin shqiptar në Paris.²⁷ Kërkesa thelbësore në këtë letër është thirrja për një mandat amerikan në Shqipëri, të cilën Kristo Dako e shkroi bazuar në telegramet e marra nga Parisi nga Parashqevi Qiriazi dhe Ismail Qemali dhe një telegram tjetër të nënshkruar nga Halil Pasha²⁸ në emër të delegacionit shqiptar. Ai përmend në letër se kërkesa do të ishte e vështirë të miratohej nga republikanët, të cilët janë kundër një ideje të tillë, por megjithatë kërkesa ofron një alternativë tjetër që do të lindte pas refuzimit, e cila është protektorati italian mbi Shqipërinë.²⁹ Por Dako thotë se ai dëshiron më shumë se gjithçka

²⁵ N. 4433 Op. Propaganda Americana in Albania, 12 maggio 1919 (Raport i Piacentinit për rolin e Kryqit Kuq Amerikan dhe simpatitë e shqiptarëve për Amerikën), MAE ARCHIVIO STORICO PACCO 12 C.PCONFERENCA DELLA PACE 1919-1921 Pos. 2. T.G.E FF.1-10.

²⁶ Ai e pa nevojën për arsim në atë kohë si të tillë, saqë në një rast i kërkoj Kristo Dakos, bashkëshortit të Sevasti Qirijazi Dakos, të bënte një listë me 7 djem dhe 7 vajza që do të përfitonin bursa studimi në kolegjet amerikane në Kostandinopojë/Stamboll. Kur u kthye në Amerikë, Charles Crane ndihmoi Presidentin Woodrow Wilson të fitonte zgjedhjet presidenciale në vitin 1912. Ndikimi i tij ishte i rëndësishëm që Korça të mbetej pjesë e Shqipërisë. Shkrimet e tij për shtypin amerikan ekspozuan mizoritë e grekëve dhe osmanëve në Shqipëri.

²⁷ Xhevat Loshi, *Shpresa jonë e vetme ishte dhe mbetet Amerika*, DITA, 4.7. 2019.

<https://www.gazetadita.al/100-vjet-me-pare-e-vetmja-shprese-per-shqiperine-ka-qene-dhe-eshte-amerika/>

²⁸ Në një raport të colonel Martotit, me date 12 mars 1919, Halil Pasha raportohet si person misterioz për italianët. Në një takim me Vinizelosin ai e pyet se poqëse Italia heq dorë nga territoret shqiptare a do ta kishte bërë të njëjtën edhe Greqia? Venizelosi ngritet duke thënë këtë s’mund ta them. NOTIZIE MAE ARCHIVIO STORICO PACCO 12 C.PCONFERENCA DELLA PACE 1919-1921 Pos. 2. T.G.E FF.1-10.

²⁹ Xhevat Loshi, *Shpresa jonë...*, 4.7. 2019. <https://www.gazetadita.al/100-vjet-me-pare-e-vet->

që Shqipëria të jetë një protektorat i Amerikës për rreth 20-25 vjet. Këtu lind edhe një informacion se Presidenti Wilson u keqinformua nga politikanë të tjerë që kishin interesa të tjera. Letra përmend frikën se shqiptarët nuk do të ishin në gjendje të qeverisnin veten, një frikë nga Dako që lindi nga shembujt e hidhur disa vjet pas pavarësisë, si sabotimi i Princ Vidit, intrigat e Esad Pashë Toptanit dhe gjithashtu kryengritja e Haxhi Qamilit.³⁰ Protektorati shihej si një fazë para kolonizimit total, dhe mandati amerikan do të ishte një garant kundër fuqive të tjera që po negocionin për të eliminuar Shqipërinë, e cila tashmë ishte gjymtuar në Konferencën e Ambasadorëve të Londrës në vitin 1913. “Nuk ka asnjë shqiptar që do të lejonte që porti i Vlorës, i cili është simboli i pavarësisë së Shqipërisë dhe zemra e të gjithë vendit ku të gjithë ata që jetojnë atje janë shqiptarë pa përjashtim, t’i cedohej Italisë, dhe pjesa tjetër e vendit të ishte nën protektoratin e Italisë. Gjithashtu nuk ka asnjë shqiptar që nuk do të refuzonte pretendimet greke dhe serbe për të sunduar përgjithmonë rajonet dhe tokat shqiptare që iu dhanë padrejtësisht nga Konferenca e Londrës e vitit 1913, dhe kërkesat e tyre të paraqitura tani për të fituar pjesë të tjera të Shqipërisë, pretendime që ju me siguri e dini se janë joreale dhe në kundërshtim me parimet e shenjta të kombësisë dhe vetëvendosjes, për të cilat Amerika ka “sakrifikuar shumë jetë njerëzore dhe thesare”, thotë Kristo Dako në letër.”³¹

Diaspora shqiptare e Amerikës luajti një rol shumë të rëndësishëm në njohjen dhe ngritjen e shtetit shqiptar. Një nga aktivitetet e saj me rëndësi të madhe ishte emërimi i Charles Theofold Eriksson si delegat nderi i delegacionit shqiptar në Konferencën e Paqes në Paris. Eriksson vuri re se fuqitë e mëdha evropiane nuk ishin plotësisht në përputhje me 14 pikat e Presidentit Wilson dhe se gëzimi i paqes dhe drejtësisë ishte eklipsuar tashmë nga motivet nacionaliste të propagandës së luftës. Me kërkesë të Federatës Panshqiptare në Amerikë, Vatra i kërkoi Eriksonit të bashkohej me delegacionin shqiptar të udhëhequr nga Turhan Pasha.³²

mja-shprese-per-shqiperine-ka-qene-dhe-eshte-amerika/.

³⁰ Po aty.

³¹ Xhevat Loshi, *Shpresa jonë...*, 4.7. 2019.

<https://www.gazetadita.al/100-vjet-me-pare-e-vetmja-shprese-per-shqiperine-ka-qene-dhe-eshte-amerika/>.

³² Më 24 dhjetor 1918, në Durres u krijua një qeveri e përkohshme, me Turhan Pashën të zgjedhur si kryetar të saj. Ajo qeveri zgjodhi gjithashtu një delegacion për konferencën e paqes në Paris, të përbërë nga Turhan Pasha, Mehmet Konica (Ministër i Punëve të Jashtme), etj. Mikhail Turtuli, Imzot Bumchi dhe Midhat Bej Fasheri.

Në një takim në Romë, ku Erikson ia prezantoi Mehmet Konicën ambasadorit të ShBA-së, Thomas Nelson Page, kërkesa e tij që Konicës t'i lejohej të përfaqësonte Qeverinë e Përkohshme të Durrësit në Konferencën e Paqes në Paris, e zhgënjeu Eriksonin. Më 15 shkurt 1919, delegacioni amerikan, i cili dukej se ishte në dijeni të aktiviteteve të Ericsson, mësoi për delegacionin shqiptar në Paris, i përbërë nga Turhan Pasha si President, Mehmet Konica si Ministër i Jashtëm dhe Charles Theofold Ericsson si anëtar nderi i delegacionit. Shumë studiues dhe publicistë e paraqesin momentin historik kur Presidenti Wilson takoi Fan Nolin gjatë turit të tij në Mayflowerin historik³³ përgjatë lumit Misisipi, më 4 korrik 1918. Noli shfrytëzoi rastin për të informuar Wilsonin rreth situatës në Shqipëri, lakmisë grabitqare të vendeve fqinje, lojërave të fuqive të mëdha evropiane, nevojës për ndihmë amerikane për një vend në të cilin qëndronin shpresat e kombeve të vogla. Presidenti, pasi dëgjoji me vëmendje, u përgjigj: “Unë do të kem vetëm një votë në Konferencën e Paqes në Paris dhe atë votë do ta përdor për Shqipërinë”.³⁴

Megjithatë gjatë kërkimeve në letrat e Uilsonit dhe administratës së tij nuk kam arritur të gjej ndonjë letër përgjigje apo dokument ku raportohet ky fakt.³⁵ Ndoshta kjo kërkon një hulumtim më të thuktë edhe të arkivave tjera të gjithë personave të administratës së Uilsonit. S'do mend se një rol shumë domethënës luajti diaspora shqiptare në Shtetet e Bashkuara, e cila, nëpërmjet memorandumeve dhe aktiviteteve të tjera, u përpoq të ndikonte në qëndrimet vendimtare të politikës amerikane. Udro Uilson e përsëriti këtë fjalë kur, në fund të konferencës, mbështeti Shqipërinë dhe nuk lejoi që ajo të ndahej nga vendet fqinje. “Unë u munda nga Vatra”, tha Eleftherios Venizelos kur argumentet e tij për vendosjen e qyteteve të Korçës dhe Gjirokastrës nën pronësinë e shtetit të tij u shteruan.³⁶

Vlen të përmendet edhe memorandum i dërguar më 12 tetor 1918 Presidentit të ShBA-së Udro Uilson nga Sevasti Qirazi Dako,³⁷ si kryetare

³³ Në një letër drejtuar George Creel, presidenti e informoi atë për festën që kishin planifikuar në Mayflower: “Ora katër e pasdites do të jetë ora më e mirë për eventin “Mount Vernon”, dhe po ju shkruaj për të thënë se unë dhe znj. Wilson shpresojmë t'i kemi anëtarët e Trupit Diplomatik dhe përfaqësuesit e grupeve të gjuhëve të huaja, nëse nuk janë shumë të shumtë, si të ftuarit tanë në Mayflower... Guxoj të them se do të largohemi nga porti në Navy Observatory rreth orës dy dhe presim të shërbejmë pije freskuese gjatë udhëtimit në kthim. Me respekt, Woodrow Wilson”.

³⁴ Berisha Mal, Jeta e Mrekullueshme e Amerikanit Charles Telford Erickson Kushtuar Shqipërisë, EDUALBA 2012, f. 156.

³⁵ Ndoshta e vetmja letër që ka marrë përgjigje.

³⁶ Duka Valentina, *Histori e Shqipërisë 1912-2000*, Kristalina - KH Tiranë 2007, 125.

³⁷ Sevasti Qiriazhi - Dako (1871-1949) është një nga figurat kryesore në historinë e popullit

e Partisë Kombëtare të Shqipërisë, nënshkruar edhe nga Dhimitër Bala, sekretar i partisë. Letra fillon pikërisht me temën e trajtuar në këtë studim, faktet se lufta që zhvillohet i ka rrënjët në “indiferencën ndaj të drejtave të popujve dhe kombësive të vogla”³⁸ Me një gjuhë diplomatike, më shumë se 100 vjet më parë, një grua shqiptare e besimit protestant i kërkoi presidentit të një vendi që ua kishte dhënë mundësinë kombeve të vogla të vendosnin vetë për të ardhmen e tyre. Në fillim, ajo shpjegon fakte historike rreth origjinës, autoktonisë dhe homogjenitetit të popullit shqiptar në Ballkan, duke përmendur disa figura historike si Aleksandri i Madh dhe Skënderbeu, të cilët e mbrojtën Evropën nga pushtimi barbar. Ajo dënon shpërfilljen e çështjes shqiptare nga Bismarku dhe Metternich në Konferencën e Berlinit të vitit 1878, si dhe qëndrimin e Metternich dy dekada më vonë në lidhje me Italinë, i cili pat deklaruar se “Nuk ka kombësi shqiptare”. Duke vepruar kështu, ajo sigurisht që donte ta poziciononte kauzën në anën e fituesve të Luftës së Parë Botërore. Vendimi i Aleancës Ballkanike kundër Perandorisë Osmane në vitet 1912-1913 ishte një vazhdim i kryengritjeve shqiptare të viteve 1909-1912, duke sqaruar kështu se lufta kundër Perandorisë Osmane nuk filloi me ultimatumin e “aleancës së shenjtë të vendeve ballkanike”, por se shqiptarët e kishin filluar luftën e tyre për autonomi edhe më herët.

“Konferenca e Paqes duhej të kishte qenë neutrale në këtë rast dhe të mos miratonte kufij të tillë që popujt që vuajtën më shumë në kryengritjet e viteve 1909-1912 të copëtoheshin nga Mali i Zi, Serbia dhe Greqia, për të cilat ajo fajësoi Rusinë cariste.”³⁹

Në memorandum, Sevasti Qiriazzi Dako thekson se arsyet gjeografike dhe etnografike janë shumë të rëndësishme dhe një parim shumë interesant që duhet respektuar në mënyrë strikte. Ajo propozon që kufijtë e Shqipërisë të përfshijnë qytete me periferi të sheshta si Shkodra, Ipeku, Mitrovica, Prishtina, Shkupi, Manastiri, Merçovi, Janina dhe Preveza, si dhe zonat malore të Plavës, Gucisë, Hotit dhe Grudës. Kërkon “të drejta të pavarura për të gjitha kombësitë”. Një pikë interesante është fakti që ajo përmend se depërtimi i Serbisë dhe Malit të Zi në bregdetin shqiptar u detyrua nga Austro-Hungaria, e cila nuk i lejoi ata të arrinin në Kotor dhe Dalmaci, dhe kështu ata u përpoqën të arrinin në det nëpërmjet Shkodrës, Shëngjinit dhe Durrësit.⁴⁰

shqiptar në ndërgjegjësimin dhe avancimin e arsimit të grave të reja shqiptare gjatë periudhave më të vështira të ngritjes së shtetit shqiptar.

³⁸ Sevasti Qiriazzi Dako, *Jeta ime*, Institutit të Trashëgimisë Shpirtërore e Kulturore të Shqiptarëve - Shkup Institutit të Trashëgimisë Shpirtërore e Kulturore të Shqiptarëve - Shkup, Shkup, 2016, f. 331.

³⁹ Sevasti Qiriazzi, *Jeta ime...*, 2016, f. 334.

⁴⁰ Po aty, f. 336-337.

Informacioni demografik i paraqitur në memorandum tregon se shqiptarët janë në numër më të madh në të gjitha rajonet. Ajo debaton veçanërisht rreth etnisë së të krishterëve ortodoksë, të cilët politika greke dëshiron t'i paraqesë si grekë. Ajo përmend Edward Brerewood, Viskonteshën e Strangford, e cila jep shembuj se “gjuha dhe njerëzit që takuan në udhëtimet e tyre ishin shqiptarë dhe gjuha e tyre shqipe”.

Për t'ia shpjeguar Presidentit Wilson, ajo dënon pretendimet e propagandës greke dhe serbe se shqiptarët janë të paaftë për të ndërtuar një shtet. Ajo jep si shembull tekstin nga “Lufta për Shkodrën”, ku autorja, e cila udhëtoi shumë në të gjithë Shqipërinë, M.E. Durham, shpjegon se ishte më e sigurt duke kaluar nëpër zonat në Shqipëri në atë kohë sesa do të kishte qenë në Angli me atë shumë parash me vete, edhe nëse atje nuk do të kishte polici apo ndonjë autoritet.

Në memorandum, Sevasti Qirazi Dako thekson edhe faktin e tolerancës fetare tek shqiptarët, të cilët, sipas saj, vlerësohen jo sipas fesë së cilës i përkasin, por sipas patriotizmit të tyre. Kjo është një mundësi për të shlyer borxhin ndaj këtij kombi që i ka përkitur Evropës për 4,000 vjet.⁴¹

Çështja e Kosovës në agjendën e diasporës shqiptare

Kosova ka qenë në agjendën e diasporës shqiptare gjatë Konferencës së Paqes në Paris 1919, por gjithashtu edhe në Konferencën e Ambasadorëve të vitit 1921. Gati se në të gjitha letrat argumentohet padrejtësia për okupimin e trojeve shqiptare të Kosovës dhe Çamërisë. Delegacioni shqiptar kërkoi që Konferenca e Paqes t'ia bashkonte Kosovën dhe Çamërinë Shqipërisë. Kosova banohej nga shqiptarë, por kishte qenë nën sundimin brutal të Serbisë që nga viti 1913. Sipas një burimi serb të rezultateve të regjistrimit të popullatës gjithashtu del edhe pse jepen numra të përgjysmuara përsëri le të kuptohet se shqiptarët kanë qenë shumicë.⁴² Autorja serbe gjithashtu jep referenca edhe nga historiani shqiptar Muhamed Piraku, sipas të cilit numri i

⁴¹ Po aty, f. 341-342.

⁴² Kosova në periudhën pas Luftës së Parë Botërore, deri në vendosjen e regjimit personal të Mbretit Aleksandër, ishte pjesë e provincës së Serbisë Jugore brenda Mbretërisë së Serbëve, Kroatëve dhe Sllovenëve, dhe më pas ishte pjesë e rajoneve të Vranjës, Kosovës, Rashkës dhe Zetës. Sipas regjistrimit të vitit 1921, numri më i madh i banorëve ishin serbë dhe shqiptarë, por mbi gjysma e popullsisë fliste shqip. Божица Ж. Славковић Мирић, “Косово и Метохија 1929. године - покушај решавања националног питања поделом југословенске државе на бановине”, ШЕМЈАКИНСКИЕ ЧТЕНИЯ f. 185.

<https://inslav.ru/sites/default/files/editions/2023shemyakinskie.pdf#page=185>

shqiptarëve në Kosovë në rezultatet e regjistrimit të popullsisë në vitin 1921 ishte përgjysmuar, domethënë se ishin 800,000 -1,000,000 shqiptarë, ndërsa sipas statistikave zyrtare ishin 441,740.⁴³

Një ndër delegacionet që luftonte për bashkimin e Kosovës me Shqipërinë ishte ai i Komitetit të Kosovës. Pasi u çlirua nga intrigat e armiqve të tij, Hasan Bej Prishtina i shkroi një letër Woodrow Wilson, e cila u botua në revistën Albania (L'ALBANIE) Nr. 8, më 15 janar 1919.⁴⁴ Revista kritikon letrën nga një grup përfaqësuesish që i quan servilë të udhëhequr nga 90-vjeçari Turhan Pasha. Në fillim të letrës që Hasan Prishtina i dërgon Presidentit Wilson, ai paraqet pritjet e tij nga Kongresi për të respektuar të drejtat e popujve të vegjël për të vendosur vetë, të cilat si parime janë kontributi i vetë presidentit amerikan për njerëzimin. Ai i kërkon Presidentit të kontribuojë në Konferencë duke marrë parasysh kërkesat e shqiptarëve si një nga popujt më të vjetër të Ballkanit, kërkesa që ndryshojnë nga ato të popujve të tjerë dhe të cilat bazohen në paanshmëri të plotë. Letra shpjegon gjithashtu në detaje diversitetin dhe veçantinë e popullit shqiptar, të cilat mohoheshin në atë kohë nga propaganda e vendeve fqinje. Pavarësisht vështirësive që hasën, njerëzit arritën të ruanin gjuhën, origjinalitetin dhe traditat e kombi shqiptar, “i cili ka sakrifikuar kaq shumë për realizimin e idealit të tij kombëtar dhe ka derdhur kaq shumë gjak për këtë qëllim, mbetet i bindur se ju dhe aleatët tuaj do t’i jepni fund vuajtjeve në emër të drejtësisë dhe barazisë” thuhet në letër. Qëllimi kryesor i letrës është të sigurojë mundësinë që delegacioni shqiptar të ftohet në Konferencë për të përfaqësuar dhe justifikuar dëshirat dhe kërkesat e kombit gjatë bisedimeve për të ardhmen e Shqipërisë, thuhet ndër të tjera në letrën e nënshkruar nga Hasan Bej Prishtina.⁴⁵

⁴³ Bazuar në regjistrimin e parë të përgjithshëm në Mbretërinë e Serbëve, Kroatëve, dhe Sllovenëve, të kryer më 31 janar 1921, u përfshinë 11,692,730 banorë. Në Kosovë dhe Metohi u regjistruan 439,010 banorë, të cilët u shpërndanë në territorin e provincës së Serbisë Jugore. Sipas gjuhës së tyre amtare, kishte 113,848 (26.6%) serbë, 278,411 (65.0%) shqiptarë dhe 27,910 (6.5%) turq. Kishte 8,084 (19%) kombësi të tjera, nga të cilat 184 ishin sllovenë, 401 çinçarë (në Vuçitër, Mitrovicë, Prishtina, Ferizaj, Lipjan, Prizren dhe Pejë) dhe 7,385 u regjistruan në kategorinë “të tjerë dhe të panjohur”. Bazuar në konfesionet, kishte: myslimanë 349,028 (74.4%), ortodoksë 92,951 (21.7%), katolikë 15,783 (3.7%) dhe të tjerë 510 (ose 1%, nga të cilët 427 ishin moisijsitë). Nëse krahasojmë të dhënat që lidhen me gjuhën amtare dhe fenë, gjejmë se shumica e popullsisë ortodokse fliste serbisht, dhe popullsia myslimane dhe katolike fliste turqisht dhe shqip. Gjithashtu, bazuar në regjistrimin e popullsisë, shohim se mbi gjysma e popullsisë fliste shqip.

⁴⁴ AQSH i RPSH, F.251, D. 9 f. 122. Origjinali frëngjisht. E botuar një revistë që botohej dy herë në muaj në Lozanë dhe që synonte të mbronte interesat shqiptare.

⁴⁵ Kërkesë telegrafike dërguar Presidentit të SHBA-së Wilson, në Paris, më 18 dhjetor 1918

Dokumente, memorandume, letra nga diaspora në MPJ të Italisë- Arki-vi Historik Romë

Për nder të shumë patriotëve në këtë studim do të prezantohen ndoshta edhe për herë të parë dokumente, që shoqatat e ndryshme të shqiptarëve ia kanë adresuar Konferencës Paqes në Paris përmes delegacionit Italian të Paqes dhe përmes legatave dhe agjencive në shumë vende të botës. Një memorandum i dërguar në adresë të Agjencisë Diplomatike të Mbretit të Italisë në Kajro më 27 janar 1919 nga shqiptarët e Egjiptit, i cili pranohet në MPJ me kodin 12502 me 20 shkurt 1919, paraqet kërkesën për të mundësuar pjesëmarrjen e delegacionit të tyre në Konferencën e paqes. “Lufta botërore, e cila sapo pati një fund kaq të lumtur për të mirën e përgjithshme të njerëzimit, i cili ka vuajtur kaq shumë, ka treguar në një mënyrë të habitshme se triumfi i së drejtës dhe drejtësisë nuk mund të kompromentohet kurrë seriozisht, çfarëdo që të bëjë dikush. Kjo e vërtetë është forca e kombeve të mëdha e me qëllime të mira dhe shpresa e popujve të vegjël e të shtypur, e cila i ndihmon ata të durojnë padrejtësitë e së tashmes duke pritur një të ardhme më të mirë.”⁴⁶

Kjo shpresë e të dobëtëve për një të ardhme më të mirë është në prag të realizimit, pasi Fuqitë e Mëdha Aleate aktualisht po drejojnë fatin e kombeve të mëdha dhe të vogla duke përcaktuar përfundimisht kufijtë dhe atributet e secilit prej tyre. Por nga të gjitha këto kombe, vetëm një, Shqipëria, nuk ka përfaqësues të njohur në Kongresin e Lartë aktual, dhe delegatët e shteteve fqinje, të cilët gjithmonë kanë qenë kundërshtarë të saj, padyshim që nuk do të dështojnë... “shkruhet në telegram në gjuhën italiane. Në këtë telegram janë të përfshira në një frëngjishte të rrjedhshme çështjet shqiptare duke argumentuar vetëdije kombëtare e cila merrej si pretekst nga propaganda serbe dhe greke. “Të mundur nga turqit, por kurrë të nënshtruar, paraardhësit tanë dinin të ruanin pavarësinë, traditat, gjuhën dhe karakterin kombëtar; kështu që nga Bojana dhe Vardari deri në Janinë dhe Gjirin e Ambrakisë, aspekti i vendit është një, ashtu siç është edhe ideali i popullatave të cilat paraqiten si një tërësi homogjene dhe kompakte nga uniteti i llojit dhe nga identiteti i racës pavarësisht diversitetit të feve. Ideali suprem i shqiptarëve është i pavdekshmi Gjergj Kastriot Skënderbeu te Marko Boçari, nga Lek Dukagjini te Ali Pasha i Tepelenës, luftërat e vazhdueshme për liri formojnë një faqe të lavdishme në historinë e kombeve.”⁴⁷

⁴⁶ MAE ARCHIVIO STORICO PACCO 12 C.P.CONFERENCA DELLA PACE 1919-1921 Pos. 2. T.G.E FF.1-10.

⁴⁷ MAE ARCHIVIO STORICO PACCO 12 C.P.CONFERENCA DELLA PACE 1919-1921

Në memorandum /memorie argumentohen krimet greke që janë bërë në Kolonjë duke u referuar raportimeve të Robert Vaucher -Voir L'illustration du 7 Avril, 1917, etj. Në një letër ambasada Italiane në Washington informon Ministrinë e Punëve të Jashtme me 11 mars 1919 për kërkesën e një personi me emrin Chekrezi që flet në emrin e tij dhe të Vatrës tjetër duke u ankuar për atë se Italia nuk bën mjaftueshëm për çështjen shqiptare në Konferencën e Paqes në Paris.⁴⁸ Një telegram në arritje N.133 i nënshkruar nga Sonino informon për letrën që ka dërguar Lambi Cotta kryetari i komitetit shqiptar për të kërkuar mbështetjen italiane lidhur me kërkesat shqiptare. “Do të doja t’i siguroja këto koloni shqiptare për mirëdashjen time duke theksuar nevojën, në këtë moment dhe në rrethana të tilla, për të demonstruar dakordësinë dhe mbështetjen time ndaj punës së delegacionit shqiptar të kryesuar nga Turhan Pasha.” Letra paraqet një kërkesë konkrete pika të qarta dhe është e nënshkruar nga disa patriotë ortodoks të Egjiptit nga trevat e Korçës në krye me Lambi Kotta, e nënshkruar me 26 janar 1919.

Në një raport dërguar nga Tenente Generale komandanti i trupave Italiane në Shqipëri, S. Piacentini drejtuar ministrit tij në Konferencën e Paqes e informon atë për rolin e Kryqit të Kuq Amerikan, nga e cila kuptojmë një simpati të shqiptarëve për protektoratin amerikan në Shqipëri. Në mes tjerash në letrën prej 8 faqeve në italisht e që mban vulën e seksionit ushtarak të delegacionit italian për paqe thuhet: “Pika e tretë për të cilën duhet t’ia tërheq vëmendjen kësaj Ministrie është ajo që lidhet me sjelljen e z. Joseph Emerson Haven, konsull amerikan në Torino dhe tani në një mision të posaçëm. në Shqipëri. Ky i fundit, pasi mbërriti në Vlorë në muajin mars, bëri fillimisht një turne të gjatë në Shqipërinë jugore, nga ku i dërgoi qeverisë së tij një raport vërtet miqësor për Italinë; por që atëherë faktet e përmendura më poshtë tregojnë se si ai ka ndryshuar mendje.

Pasi kishte shkuar në Durrës prillin e kaluar për të vizituar qendrat kryesore të Shqipërisë veriore, ai u shoqërua atje nga një prej oficerëve tanë. Në Durrës, ai u interesua për punën e kryer nga shoqata “Y.M.C.A.”, e cila ka dy përfaqësues atje, dhe u shprehu atyre ankesat e tij se ishte bërë shumë pak. Papritmas njëri prej tyre, duke harruar praninë e oficerit tonë, tha: “Z. Haven, ju që keni udhëtuar kaq shumë dhe keni kaq shumë njohuri për njerëzit dhe gjërat, padyshim do ta keni kuptuar se ne nuk punojmë këtu kot; shumë njerëz dëshirojnë që Amerika të vijë.....” dhe i kujtuar nga një përkulje koke e Z. Haven që të ishte më i kujdesshëm, ai shtoi pothuajse duke belbëzuar:

Pos. 2. T.G.E FF.1-10. (foto 20190722_114923)

⁴⁸ Po në atë pako.

“vetëm kur Amerika të jetë këtu, Shqipëria do të ketë paqen që i nevojitet kaq shumë.” Dëshmi e simpatisë që shqiptarët synonin të shprehnin ndaj Shteteve të Bashkuara dhe Presidentit të tyre ishte pritja e përzemërt që iu bë në Shkodër, Krujë dhe Tiranë dhe thirrjet e ‘W. Wilson’ e ‘rroftë Amerika’ me të cilat e përshëndetën të gjithë.”

Përfundim

Në Konferencën e Paqes në Paris (1919-1920), delegacionet e Serbisë, Kroacisë dhe Sllovenisë (SKS), Greqisë dhe Shqipërisë kishin objektiva divergjentë, të formësuar nga ambiciet gjeopolitike dhe strategjitë diplomatike të kohës. Delegacioni SKS, i strukturuar në mënyrë të gjerë, synonte zgjerimin territorial, veçanërisht në Shqipëri, duke përdorur argumente strategjike dhe etnike, ndërsa delegacioni grek, i udhëhequr nga Eleftherios Venizelos, fokusohej në aneksimin e Shqipërisë jugore dhe zgjerimin e Greqisë në Azinë e Vogël. Përderisa fqinjët kishin delegacione të fuqishme në Konferencën e Paqes, shqiptarët kishin një diasporë tepër aktive dhe insistuese. Në kontrast, delegacioni shqiptar, përfaqësuar nga figura si Turhan Pasha, dr. Turtulli, Imzot Bumchi, Gjergj Fishta, Mehmet Konica, Hasan Prishtina, Kristo Dako dhe mbështetur nga diaspora, synonte ruajtjen e sovranitetit dhe mbrojtjen e kufijve etnikë. Përpjekjet e tij u komplikuan nga propagandat greke dhe serbe, si dhe nga kundërshtitë e brendshme, veçanërisht nga Esad Pasha. Megjithatë, mbështetja ndërkombëtare, veçanërisht nga personalitete si Aubrey Herbert dhe Edith Durham, Charles Crane ndihmoi në artikulin e kauzës shqiptare përpara fuqive të mëdha, përfshirë edhe Presidentin Wilson. Analiza komparative e strategjive të delegacioneve tregon se ndërsa SKS dhe Greqia kërkonin ekspansion territorial në emër të stabilitetit rajonal, Shqipëria përpiqej të afirmonte ekzistencën e saj si një shtet i pavarur, duke luftuar për njohjen ndërkombëtare mes rrezikut të copëtimit territorial. Përkundër vështirësive, pjesëmarrja shqiptare në konferencë ishte vendimtare për ruajtjen e identitetit kombëtar dhe tërësisë territoriale.

Përveç referimeve për diasporën nga autorë eminentë botërorë nëpër dokumente të botuara, në këtë studim prezantohen ndoshta për herë të parë dokumente të rralla të shoqatave shqiptare drejtuar Konferencës së Paqes në Paris, përmes delegacionit italian dhe agjencive diplomatike. Një memorandum i shqiptarëve të Egjiptit (27 janar 1919) kërkoi përfaqësim në konferencë, duke theksuar padrejtësitë historike dhe propagandën serbe e greke kundër shqiptarëve. Telegramet dhe letrat e patriotëve si Lambi Kotta dhe

Chekrezi reflektojnë shqetësimet mbi rolin e Italisë në mbështetjen e çështjes shqiptare. Raporti i komandantit italian S. Piacentini evidenton simpatinë e shqiptarëve për protektoratin amerikan, ndërsa pritja e ngrohtë ndaj konsullit Joseph Emerson Haven dëshmoi besimin në mbështetjen e ShBA-së. Edhe shumë dokumente të tjera që do të prezantohen në një përmbledhje arkivistike dëshmojnë se diaspora shqiptare kudo që është gjendur në ato momente ka mbështetur Shqipërinë etnike, Kosovën, Çamërinë dhe të gjitha trojet tjera të banuara me shqiptarë.

